

Mi az, hogy „mi”?

Miért nincs helye a közösségeknek a kortárs társadalomelméletben?

Lányi András

Az uralkodó felfogás szerint a társadalmi cselekedetek végső magyarázata és célja az egyén (módszertani individualizmus); a társadalmi igazságosság alapelve pedig az egyének vagy csoportjaik közötti megkülönböztetés tilalma. Ami az egyéni autonómia és az általános törvény közé esik, az útban van, és el kell onnan távolítani.

A közösségelvű (konviviális) elméletek, Durkheimtől G. H. Mead-en keresztül a humánökológiáig, e felfogással vitatkozva fejtik ki álláspontjukat.

- Nem az egyén magatartásából magyarázzák a közösségben zajló folyamatokat, hanem fordítva járnak el.
- Bemutatják, hogy az autonómia nem függetlenséget jelent másoktól: az önmeghatározás vagy önszerveződés éppen ellenkezőleg, a környezettel kölcsönhatásban mehet csak végbe.
- Az igazságosságot nem az egyének közötti elosztás kérdéseként értelmezik, hanem az együttműködés módjaként. Igazságos csak a kölcsönös segítség és odaadás lehet, mivel az egyének ahhoz, hogy emberi életet élhessen, okvetlenül több kell, mint amennyi „jár” neki.

A modern ipari társadalmak azonban úgy tűnik, jól elvannak közösségek nélkül is. Mi teszi ezt számukra lehetővé? A személyközi érintkezést közvetítő, általános és kötelező érvényű szabályok szerint működő médiumok. A piac, a jog, az informatika „nyelve” olyan személytelen, önműködő rendszerek kialakulását tette lehetővé, melyek lehetővé teszik a kommunikációs partnerek kölcsönösen kiszámítható érintkezését anélkül, hogy bármiben is egyet kellene érteniük, vagy akár csak ismerniük kellene egymást. Elég, ha a kommunikációs játékszabályokat ismerik, és azok érvényességét elismerik.

Mi történik a közösségekkel ilyen körülmények között? Feleslegessé válnak és széthullanak, az egyének pedig tömeget alkotnak. A tömeg nem emberek sokasága, hanem a személyközi kapcsolatok meghatározott módja. A modern ipari tömegtársadalomban az egyének egymással csak feltéte-

les és nagyrészt közvetett kapcsolatban állnak; a társadalmi alapviszony egyenként kapcsolja őket a központi apparátusokhoz és/vagy univerzális elven működő hálózatokhoz.

A modern ipari tömegtársadalmat szervező két elv, a piaci csere és a bürokratikus igazgatás nem alkot kétféle modellt, hanem kölcsönösen feltételezik egymást. A tisztán piac-elvű laissez-faire liberalizmus, vagy a racionális központi irányítás erőszakos kísérletei minden esetben véres kudarcot vallottak. A kétféle szabályozás szimbiózisa az úgynevezett jóléti államokban, utóbb a transznacionális hálózatok által uralt és szabadkereskedelmi csúfolt világrend keretei között a modern ipari társadalom logikus fejleményei.

E logika ellenében lépnek fel azok a harmadikutasnak nevezett elméletek és mozgalmak, amelyek „antikollektív ellensúlyokat” (W. Röpke) keresnek a társadalom eltömegesedésével szemben. Közös vonásuk, hogy a közösség fogalmának újraértelmezésére tesznek kísérletet, s a tömegtársadalom alternatíváját éppen az elszigetelt egyén és az univerzális szabályozás közé ékelődő közbülső alakzatokban látják (Montesquieu: corps intermediaires).

Miért gyanús, aki manapság közösséget emleget?

Az uralkodó felfogás szerint a közösségek politikai jelentőségének elismerése akadályozná az egyéni szabadság és az univerzális igazságosság elvének érvényesülését. A közösség ugyanis azt jelenti, hogy a csoport együttélésében a hangsúly az őket összetartó és másoktól értelemszerűen megkülönböztető különös mintázatokra kerül. Ez valóban így van. Ha nem tudnánk magunkat egy közösség tagjaiként másoktól megkülönböztetni,

honnan tudhatnánk, hogy kik vagyunk „mi”, mitől és meddig vagyunk azok, akik vagyunk? Ha ezeknek a megkülönböztetéseknek nem tulajdonítanánk különös jelentőséget, milyen alapon számíthatnánk összetartásra, hűségre, szükség esetén áldozatkészségre a közösség tagjai részéről? S fenntartható-e a sikeres együttműködés, a társadalom rendje e nélkül?

Mindez nem jelenti mások kirekesztését, éppen ellenkezőleg, a befogadás előfeltételének tartom, hogy tudjuk, „mibe” és milyen feltételekkel fogadunk be másokat. A közösség önazonossága és önbizalma a sikeres integráció előfeltétele. Az identitás Charles Taylor szerint azt jelenti: tudjuk, kikhez tartozunk, tudjuk, mik a céljaink, s tudjuk, miként váltunk azzá, akik vagyunk. A válasz e három kérdésre egy történetet alkot, amely nem adható elő úgy, hogy ne szövődne bele a mások történetébe, s ne alkotna a másokéval közös történetet (narratív identitás). Ha nem ismernénk magunkra és a mieinkre ilyen történetekben, vajon miből vennénk észre, amikor már nem „mi” vagyunk?

A „közösség” fogalmát azonban koronként más és más, egymástól igencsak elütő értelemben használták.

1. A leggyakrabban mind a mai napig a premodern értelmezés bukkan fel: e szerint a közösség alapja a tagok megkérdőjelezhetetlen összetartozása. Az ilyen organikus, hosszabb ideje fennálló, változatlan jegyekkel leírható, közös eredetre hivatkozó és áthagyományozott normákat követő csoportokat Tönnies egyenesen a modern társadalom-fogalommal állította szembe, Durkheim azonosságon alapuló közösségnek nevezte, hogy megkülönböztesse a különbségen alapuló modern közösségektől. A zöld ideológiában sem ritka a *hagyományos* közösségek idealizálása, valamint a kesergés eltűnésük felett.

2. A modernitás oldalán elsősorban „absztrakt” közösségeket találunk. Az egyik változat az általánosítható és egyetemesen összemérhető különbség elvén működik, és a partnerek egyéni érdekének megfelelő, önként vállalt szerződéses viszonyban látja a legitim közösség alapját. Az ilyen *kontraktualista* közösség mintái a piaci alku, a megegyezés alapján működő gazdasági szervezetek és cserekapcsolatok, valamint az állam polgárait összekötő jogviszony.

3. A másik modern változat egy nem kevésbé elvont azonosságra épít: az egyes társadalmi cso-

portok tagjait összefűző érdekviszonyok azonosságára. Ezek közül a történelmi materializmus a tulajdonhoz való viszont emeli ki, mint amelyen az egyes társadalmi osztályok tagjainak közössége alapul. Ezt a közösség-felfogást általában *kollektivistának* nevezik.

4. Létezik azonban egy mindezekről eltérő történelmi modell is, ami *kommunitárius* néven ismeretes. A lokális szervezettségű középkori paraszt-társadalom vagy az egykorú városi communitasok kutatói (Hajnal István, Lewis Mumford, Murray Bookchin) megegyeznek abban, hogy a történelmi folytonosság és a normatív egyetértés igénye nem egynemű, zárt, hagyomány- és tekintély-elvű közösségeket eredményezett, hanem egyre differenciáltabb alakulatokat, amelyekben az egymásrautaltság és a munkamegosztás erős szolidaritást fejleszt, s a szüntelenül megbomló, változó és vitatott konszenzus körül a társadalmi párbeszéd és megegyezés többé-kevésbé demokratikus kultúrája bontakozik ki, valahogy úgy, ahogyan egykor a görög városállamokban történt. Ez a modell azonban sem a hagyományos tekintélyelvű, sem a modern ipari tömegettársadalmak korában nem vált paradigmatickussá. Talán majd ezután?

Miért időszerű mégis napjainkban közösségekről beszélni?

Közösség vagy sem, a modernitás embere társadalmi önazonosságának magától értetődő kereteit a nemzetállam intézményrendszere nyújtotta. A globalizáció ezeket a kereteket megfosztotta kizárólagosságuktól; tájékozódásunk, céljaink, érdekeink az élet legtöbb területén átlépik a régi határokat. A transznacionális hálózatokban zajló érintkezés azonban sokmindent nyújt ugyan a résztvevőknek, de identitást nem. Kozmopolita identitással legfeljebb a globális elit tagjai és az őket kiszolgáló globális szervezetek alkalmazottai rendelkeznek. A világ proletárjai ezzel szemben nem egyesültek, még a világ nagyvárosi övezeteiben összezsúfolódó bevándorlók és vendégmunkások sem – nekik legfeljebb a kulturális hibridizáció viszontagságaiban lesz részük, multikulturális identitás helyett. Ebben a helyzetben felértékelődik a helyi társadalom és a kisebb közösségek identitás-képző jelentősége. Ez sok esetben visszatérést jelent olyan premodern közösségekhez, mint amilyenek a vallás, az etnikum vagy kifejezetten a társadalmi kirekesztettség alapján szerveződnek, míg a modern kollektivista ideológiák harcias feminista színekben köszönnek vissza, a posztmo-

dern liberalizmus ellenben a sajátos szexuális irányultságúak közösségeinek emancipációját tűzi zászlajára.

Manuel Castells már a múlt század végén felismeri ezeknek a közösségeknek defenzív, zárt, kompenzatorikus jellegét. Szerinte a globalizáció kihívásának megfelelni képes, közös célokkal, azaz konstruktív jövőképpel rendelkező, nyitott, tehát másokat integrálni képes közösségek leginkább a helyi társadalom önvédelmi harcából, a közös környezet épségét, az élet minőségét őrző civil mozgalmakból szülehetnek. És aligha véletlen, hogy ezek az új társadalmi mozgalmak maguk sem az intézményes politikai keretek között szerveződnek, hanem azokon kívül jelennek meg.

Mi jellemzi ezeket az újtípusú civil mozgalmakat? Mindenekelőtt az önkéntesség, a lokalitás és az önszerveződés/önrendelkezés igénye. Azonban éppen ezek a vonások azok, amelyek a tömegtársadalmak viszonyai között a legnehezebben tudnak érvényesülni. Az önkéntes közéleti szerepvállalástól visszatart az elszigeteltségét és tehetetlenségét tapasztaló, „lakossággá” züllesztett társadalmak hajlama a beletörődésre, a felelősség elhárítására, a számukra kijelölt passzív „fogyasztói” szerep elfogadására. A helyi jelleg és az alulról felfelé építkező törekvéseket eszközeikben, jogaikban, mozgási lehetőségeikben végzetesen korlátozza az államok, nemzetközi hálózatok és transznacionális cégbirodalmak központosító törekvése. Ugyanez lesz az önszerveződés és önrendelkezés külső akadálya, míg belső akadályként a kölcsönös bizalmatlanságot és az önbizalom hiányát kell említenünk egy olyan világban, ahol a technológiai rendszerektől és a hivatásos szakértőktől való függés a természetes állapot. Szülehetnek-e, fennmaradhatnak-e ilyen feltételek között életképes civil közösségek? Erre a kérdésre nincs elméleti válasz: ez a jelenleg folyó társadalmi küzdelmek valóságos tétje, ahogy *Az erény nyomában* szerzője, Alasdair McIntyre fogalmaz: „Ebben a stádiumban az a dolgunk, hogy olyan helyi közösségi formákat alakítsunk ki, amelyekben a civilizáció, valamint az intellektuális és az erkölcsi lét megőrizhető a sötétség új korszakában, mely már itt van a nyakunkon... Ez alkalommal azonban a barbárok nem a határain-

kon túl várnak,; már jó ideje ők irányítanak bennünket.”

Min múlik a közösség-építés sikere?

A kérdésre a választ elsősorban Wilhelm Röpke a múlt század harmincas éveiben íródott Harmadik út című műve alapján próbálom összefoglalni.

- Az önkéntes részvétel és felelősségvállalás hajlandóságát ő meghatározott képességekhez köti; ahol ezek kivesznek, a társadalom elpusztul. Ez a két képességünk: a tisztelet és a felháborodás. Cselekedni azok fognak, akik felháborodtak, felháborodni pedig az tud, akiben él a tisztelet a társak vagy a közösséget összetartó elvek iránt.
- Azonban ugyanilyen nélkülözhetetlen előfeltétele a közösségi aktivitásnak a tagok önállósága, a szó anyagi és szellemi értelmében. Önálló pedig csak az lehet, aki saját tulajdonnal rendelkezik. A szabadság a gyakorlatban „önmaga által meghatározott munkakörön alapuló élet”. A kapitalizmus nyomorúsága, írja Röpke, nem abban áll, hogy egyesek tőkével rendelkeznek, hanem abban, hogy mások nem rendelkeznek tőkével.
- A saját sorsáról felelősen és tájékozottan döntő civil közösség természetesen csak helyben képzelhető el, ezért elengedhetetlen a „kisebb települési és termelési egységek” önállóságának helyreállítása, ami az ökológiai politika legelső lépése kell legyen minden esetben. A „helyi” értelemszerűen nemcsak a területi, hanem a munkahelyi, szakmai, kulturális közösségek autonómiáját is jelenti.
- Ezeknek a közösségeknek a magvát azonban egymást ismerő, egymásban megbízó emberek alkotják csak, akiknek van tapasztalatuk a sikeres együttműködésről és van víziójuk közös céljaikról. Röpke ezt „együttműködésre hajlandó, meggyökeresedett és szociálisan beágyazott emberek szilárd közösségként” írja le.

